

2] het sociaal contract & twee concepten van vrijheid

---

thema's uit de sociale en politieke filosofie van de afgelopen eeuwen waarmee wij onze samenleving verbeelden:

- > **vrijheid & emancipatie** (centrering van het subject, individualisme)
- > **gelijkheid & solidariteit** (democratisering)
- > **rationaliteit & vooruitgang** (wetenschap, technologie, materialisme)

dit zijn terugkerende thema's in het politieke en publieke debat die de **moderniteit** (17^e eeuw - nu) karakteriseren of het nou gaat om onderwijs, nivellering, milieu, bonussen, homo-huwelijk, immigratie of de zorg het zijn ook thema's die centraal staan in de sociale en politieke theorieën van de **Verlichting** (17^e - begin 19^e eeuw) en die vorm hebben gegeven aan de ideologie van de Franse Revolutie: *vrijheid - gelijkheid - broederschap*

de Verlichting: centrering van het subject als rationeel vermogen (**de Rede**)

Descartes' stelling "**ik denk dus ik ben**" is waarschijnlijk de bekendste one-liner uit de filosofie ¹ het is ook de **one-liner die de moderne filosofie inleidt**, en die een markering is t.o.v. de middeleeuwen in de middeleeuwen nam de mens een vaste plaats in op de ladder van God's schepping (**scala naturæ**) de moderne filosofie wordt gekenmerkt door de zgn. **centrering van het subject**; het centraal stellen van de mens de moderne filosofie (vanaf de 16^e eeuw) is vooral **anti-dogmatisch** en **kritisch** deze revolutie in denken en cultuur zal in de eeuwen die komen gaan grote gevolgen hebben: individualisering, secularisering, emancipatie, vooruitgangsgeloof, etc.

> **emancipatie** van het individu & kritiek op ongelegitimeerde macht als pijlers van **sociale filosofie** het subject speelt ook een hoofdrol in ideeën over ethiek, burgerschap en politiek

de term **subject** heeft dus op verschillende niveau's **betekenis**:

- 1] sociaal-maatschappelijk: als **individu** te midden van anderen, dus als sociaal wezen / **burger**
- 2] moreel-ethisch: als **autonoom** persoon: een bewust handelend wezen met **verantwoordelijkheid**
- 3] psychologisch: als **bewustzijn** dat eigen subjectieve ervaringen heeft, een '**innerlijk**'
- 4] wetenschappelijk: als **onderzoeker** die de natuurlijke werkelijkheid (object) wil **kennen** / beheersen

door de **centrering van het subject** krijgt het (platoons) dualisme een *emancipatorische wending*: tijdens de Verlichting (17^e tot 19^e eeuw) ontstond het idee van **emancipatie door kennis** ("*kennis is macht*")

- > kennis stelt de mensheid in staat om het lot / de natuur naar zijn hand te zetten (**maakbare samenleving**)
- > kennis stelt de **burger in staat om voor zichzelf te denken**, en zelf tot (bijv. politieke) keuzes te komen

"Verlichting betekent bevrijding van de mens uit zijn door hemzelf veroorzaakte onmondigheid. Onmondigheid is het onvermogen je verstand te gebruiken zonder de leiding van een ander. Aan jezelf te wijten is deze onmondigheid wanneer de oorzaak ervan niet een gebrek aan verstand is, maar een gebrek aan vastberadenheid en moed. 'Heb de moed je van je eigen verstand te bedienen!' is dan ook het motto van de Verlichting."

(Immanuel Kant: *Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?* - 1784)

de **Verlichting** kwam dus voort uit positivisme en optimisme t.a.v. het menselijk kunnen en de **vooruitgang** de mens kon (en moest) de slaafse relatie tot de **natuur**, zijn eigen instincten, en irrationele **tradities** overwinnen **bevrijding** van **vooroordelen** en **bijgeloof**: **intellectuele vermogens** van de mens tot hun recht te laten komen wanneer we onze **rede** niet **actief** inzetten, maar haar in een staat van lijdzaamheid en passiviteit houden, dus wanneer we de rede niet als **autonoom vermogen** gebruiken, dan zullen we **nooit vrij** zijn

kenmerken van de Verlichting: **kritisch**, **emancipatorisch**, en geloof in maatschappelijke **vooruitgang** en kritiek op: **onredelijkheid**, **irrationaliteit**, **bijgeloof**, **autoritaire maatschappijvormen**

- 1] alles wat niet **rationeel te verklaren** of **redelijk te legitimeren** is wordt in **twijfel** getrokken
frontale aanval op: bijgeloof, vooroordelen, dogmatiek, traditie, en niet-gelegitimeerde macht
- 2] vrijheid van denken en **autonomie** zijn heilig: **geluk, vrijheid** en **zelfontplooiing** zijn het doel
- 3] **optimisme**: inzicht in **redelijkheid** van de **natuur** door kennis zal leiden tot een redelijke maatschappij

de **emancipatie** van het *ik* staat centraal, dus verlichting was ook **voorlichting**: gericht op **praktische kennis**:

- > uit de empirie verkregen feitelijke kennis over **natuur en wetenschap**
- > en kennis die de mens inzicht geeft in de **geschiedenis en samenleving**

zo moest de mens een **autonom** en **geëmancipeerd** burger worden ²

het ontstaan van het **moderne subject** loopt synchroon met het **ontstaan van de burgerij** (16^e - 18^e eeuw)
de maatschappij is niet langer gebaseerd op een door **God gegeven orde** (feodale verhoudingen, adel)
maar op een **sociaal contract** tussen "*van nature*" **vrije** en **gelijke burgers**
er zijn diverse invullingen aan dit idee gegeven, variërend van totalitair tot egalitair, van liberaal tot socialistisch
maar bij alle contract-theorieën staan 2 begrippen op gespannen voet met elkaar: **vrijheid** vs. **gelijkheid**
de vraag was hoe een **moderne staat** eruit moest zien, en welke macht deze over z'n burgers moest hebben
en ook: hoe kan de samenleving gezien worden als bestaande uit (Latijn:) individuen (Grieks: atomen)?
m.a.w: hoe is **sociale cohesie** te rijmen met **individuele vrijheid**?

het idee van het *contrat social* (Rousseau) heeft een geschiedenis

het sociaal contract is niet zozeer een historische beschrijving van hoe staten daadwerkelijk zijn ontstaan,
maar een **hypothetisch model** dat de heerschappij van de staat over z'n onderdanen moet **legitimeren**
(vgl het adagium: "*dat hebben we met elkaar zo afgesproken*")

het *sociaal contract* staat daarbij tegenover de **state of nature** (*natuurlijke toestand*) waarin de **natuurwet** geldt

Thomas Hobbes (1588-1679): *De Cive* (over de burger; 1642) & *Leviathan* (monster, beest; 1651)

Hobbes leefde in een tijd van religieuze, politieke en sociale onrust:

- 1639-1651: burgeroorlogen in Engeland
- 1651-1658: streng, puriteins militaristisch bewind onder Oliver Cromwell
- 1660: restauratie van de monarchie (dictatoriale stabiliteit)

Hobbes *sociaal contract* is een **conflict-model**: er was eens... de **natuurstaat**; gekenmerkt door:

- "*bellum omnium contra omnes*" (**oorlog van allen tegen allen**)
- "*homo homini lupus est*" (**de mens is een wolf voor zijn medemens**)
- "**Man's life was solitary, poor, nasty, brutish and short**"

in Hobbes' **natuurstaat** heerst **chaos** en **wetteloosheid** (wat we nu een *failed state* noemen: Somalië bijv)
om deze ellendige toestand te boven te komen smeden de mensen, uit puur **eigenbelang**, een sociaal contract:
een **soeverein leider** moet deze *oorlog van allen tegen allen* beëindigen, en in de toekomst zien te voorkomen
de **macht** van deze soeverein is **absoluut**, want alleen een **sterke leider** kan de **natuurstaat bedwingen**
vandaar: *Leviathan* (= monster / beest / draak): dus geen utopie maar een noodzakelijk kwaad
Leviathan is ontleend aan een zeemonster uit het Oude Testament (psalmen 74: 13, 14; Job 41; Jesaja 27:1)
stabiliteit boven democratie dus (zoals dat ook het credo lijkt van bijv. regimes in het Midden-Oosten)
in de sociaal-historische context van Engeland halverwege de 17^e eeuw is Hobbes' visie begrijpelijk
maar ook ten tijde van de periode van terreur na de Franse revolutie voorstelbaar

John **Locke** (1632-1704)

Second Treatise of Government (1689); het welbegrepen-**eigenbelang**-model

Locke baseerd zich op Grotius ideeën over het natuur-recht, en individuele onvervreemdbare rechten ³ heeft een minder pessimistisch mensbeeld dan Hobbes: in de natuurtoestand is de **mens goed noch slecht** er heerst een **communaal gebruik van goederen**: iedereen kan aanspraak maken op alle goederen op het moment dat men goederen gaat 'vermengen' met arbeid houdt het *communaal* gebruik op te bestaan het goed komt in **eigendom** van de **bewerker**, en door het eigendom komen de mensen in **conflict** met elkaar in de natuurtoestand zullen ze deze conflicten zelf moeten oplossen, hun **natuur-recht** laten gelden maar mensen zoeken **veiligheid** en **zekerheid**, en kiezen uit **eigenbelang** voor een **maatschappelijk verdrag** dit sociaal contract biedt een **institutionalisering van het recht in de staat** (een neutrale rechter) de **maatschappelijke staat vervangt de natuur(lijke)-staat**

maar: de staat is **niet een door God gegeven instituut, noch een soort organisme** (Hobbes' *Leviathan*), maar het product van een in **vrijheid** door burgers gesloten overeenkomst, waarbij men afsprekt **een deel van zijn natuurlijke rechten** over te dragen aan de staat deze zorgt ervoor dat **eigenrichting** (eigen rechter) en disproportionele straffen (lynchen) worden afgeschaft de maatschappelijke **staat is bescherming** en **gehoorzaamheid verschuldigd** aan zijn volk (algemeen belang) het sociaal contract kan door de burgers **gewijzigd** worden als er sprake is van veranderde omstandigheden als er sprake is van tirannie, absolutisme, corruptie, e.d. mag het volk hem afzetten (**volkssoevereiniteit**)

Locke heeft enorme **invloed** gehad op de **founding fathers** van de V.S:

Declaration of Independence (Thomas Jefferson, aangenomen op 4 juli 1776)

*"We hold these truths to be self-evident, that **all men are created equal**, that they are endowed by their Creator with certain **unalienable rights**, that among these are **Life, Liberty and the pursuit of Happiness**. – That to secure these rights, Governments are instituted among Men, deriving their just powers from the consent of the governed, – That whenever any Form of Government becomes destructive of these ends, it is the **Right of the People to alter or to abolish it**, and to institute new Government [...]"* etc.

Second Amendment to the United States Constitution (1791):

*"[...] the **right of the people to keep and bear Arms**, shall not be infringed"* ⁴

de mens is dus een **individu**, dat uit **vrije wil** en **rationeel inzicht** ervoor kiest om zijn vrijheid in te laten perken niet vanuit mens-lievendheid, maar vanuit een wel-begrepen eigenbelang, een **nuts-afweging** ook in **economische theorieën** (Adam Smith / David Ricardo) verschijnt de mens als **calculerend** wezen deze theorieën zijn gebaseerd op aannames die later gevat worden onder de naam **rationele-keuze-theorie** *"individuen baseren hun keuze op een rationele afweging waarvan ze het beste resultaat voor zichzelf verwachten"* een **invisible hand** zorgt ervoor dat het nastreven van individuele belangen bijdraagt aan het **algemeen belang** niet de gemeenschap, maar de **homo economicus** (J.S. Mill) vormt het uitgangspunt van het liberale denken

Adam Smith (1723-1790)

*"Het is niet vanwege de goedheid van de slager, de brouwer of de bakker dat wij ons eten verwachten, maar vanwege hun **eigenbelang**. [...] ondanks hun natuurlijke zelfzucht en roofzucht, die hun eigen voordeel [...] en hun ijdele onverzadigbare verlangens dienen, [...] worden ze geleid door een **onzichtbare hand**, [...] die, buiten hun wil en weten om, het **algemeen belang** van de samenleving dient, en zo de middelen voortbrengt ter bevordering van de soort."* (Adam Smith: *The Wealth of Nations*, 1776) ⁵

"a society may subsist among different men, as among different merchants, from a sense of its utility without any mutual love or affection, if only they refrain from doing injury to each other."

ook de **evolutie-theorie** droeg bij aan een mensbeeld dat niet leek op dat van humanisten en theologen het beeld van het **leven** als iets **mysterieus**, dat **streeft** naar een **doel**, maakte plaats voor een **rationele verklaring** Darwin's verdienste aan de natuurwetenschap was de **verklaring voor het mechanisme van evolutie** in 1838 las Darwin *An Essay on the Principle of Population* (1798) van Thomas Robert Malthus over over-bevolking, economische groei, **schaarste** en de **struggle for existence** als er in de natuur ook steeds geboorte-overschotten zijn, ontstaat er door **schaarste** een **strijd om het bestaan** deze strijd is de geschiedenis ingegaan als **survival of the fittest**⁶ (soms vertaald als **recht van de sterkste**)

Jean-Jacques **Rousseau** (1712-1778): *"Emile"* & *"Du Contrat Social"* (1762)

in de natuurstaat is de mens een **vrij en zachtaardig** wezen; pas in sociale relaties gaat **macht** een rol spelen m.a.w: de mens is **van nature goed**, maar de (van nature gegroeide) **maatschappij maakt hem slecht** de moderne maatschappij, gebaseerd op individualisme en privé-bezit, zou de **mens corrumperen**

"De eerste mens die een hek om een stuk land zette en zei 'dit is van mij', en naïevelingen vond die hem geloofden, is de ware stichter van de maatschappij. [...] De vruchten van de aarde behoren ons allen toe, en de aarde zelf behoort niemand toe." (Rousseau)⁷

het natuur-recht is gebaseerd op **macht en kracht**, en als *recht van de sterkste* is dat geen recht, maar een feit de samenleving moet niet gebaseerd zijn op historische, door de status quo gelegitimeerde machtsverhoudingen, maar op een **vrijwillig sociaal contract** tussen **vrije en gelijke burgers** ten grondslag aan het *sociaal contract* moet de **algemene wil** (**volonté générale**) van het *soevereine volk* liggen

de *algemene wil* is niet de democratische uitkomst van de som individuele belangen (**volonté de tous**), maar de **gemeenschappelijke wil van het collectief** om zich te associëren (*volonté générale* = **algemeen belang**) dit veronderstelt een **communale wil** of geneigdheid tot consensus; **identificatie** met de **gemeenschap** burgerlijke **vrijheid** en burgerlijke **plicht** (jenzelf de wet voorschrijven) zijn 2 kanten van dezelfde medaille het **individueel** belang is gelegen in het **algemeen** belang (de burger krijgt zijn geïnvesteerde vrijheid terug) hij gaat dus een stapje verder dan Locke's liberalistisch individualisme (de staat als beschermer van rechten)

de republiek

de ideeën van Rousseau, Voltaire, Diderot e.a. waren de voedingsbodem voor de *Franse Revolutie* (1789-1799) **vrijheid - gelijkheid - broederschap** waren het credo, maar die vrijheid was geen liberale / individuele vrijheid anders dan **Montesquieu** (verdeling van macht: **trias politica**), geloofde Rousseau in de **volonté générale** nadat koning Louis XVI was gevlucht werd de monarchie vervangen door de *Franse Republiek* (1792)

in de oudheid was het idee van de republiek reeds uitgewerkt door Plato, Aristoteles, Polybius, Cicero, Livy, e.a. het kreeg vorm in de Griekse stadsstaten, en vervolgens in de Romeinse Republiek (509 v.Chr. – 27 v.Chr.) *republiek* is afgeleid van **res publica** = de publieke zaak, het algemeen belang, dat wat het individuele overstijgt de Griekse voorganger is *politeia* (stadstaat, komt van *politeuomai*: "ik handel als actief burger van de stadstaat") Aristoteles: *politeia* = "when the citizens at large govern for the public good"

tijdens de Renaissance ontstond er een hernieuwde aandacht voor het concept van de republiek *Renaissance republikenisme* is synoniem met de Renaissance-stroming **civiel / burgerlijk humanisme** republiek lijkt op *commonwealth*, maar kent alleen **gekozen** representanten (*sociaal contract*), geen erfopvolging

- een centraal idee is dat het volk geen onderdaan is van een vorst, maar dat de **soevereiniteit** bij het **volk** ligt d.w.z. dat de heerser(s) hun beleid ten dienste stellen van het **algemeen belang**, i.p.v. hun eigen belang
- ook burgerlijke **deugd** (*civic virtue*) en **actief burgerschap** (*civil society*) spelen een cruciale rol het **algemeen belang** is niet slechts een optelsom van **individuele belangen** (liberalisme / utilisme)
- een ander wezenlijk element is dat van de **gemengde constitutie** (*mixed government*) Aristoteles werkte als eerste een verdediging hiervan uit a.h.v. een studie naar 158 stadstaten

Plato en Aristoteles onderscheidde drie staatsvormen: *monarchie*, *aristocratie* en *democratie* alle drie hebben ze hun gebreken, waaronder de belangrijkste: de macht is geconcentreerd bij één partij de oplossing daarvoor is de gemengde constitutie, waar ook monarchie deel van uit kan maken ook tijdens de Renaissance zagen weinig politiek filosofen de monarchie als tegengesteld aan de republiek

met de *Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden* (1588-1795) en de *Verlichting* kwam hierin verandering filosofen van de Verlichting zagen het *sociaal contract* als strijdig met monarchie en aristocratie (het *ancien regime*) **democratie** zou de enige staatsvorm zijn die recht doet aan het principe van *volks-soevereiniteit* maar wat is de **demos** (het volk)? een verzameling individuen met **strijdige** belangen, of **één** algemeen belang?

- in het eerste geval is politiek een **strijd-toneel**, waar partijen opkomen voor de **belangen** van hun achterban
- in het tweede geval is politiek de uitdrukking van de volks-wil, die het **algemeen belang** dient

waar liberalen (Locke) de nadruk leggen op bescherming van het individu (vrijheid, rechten en privé-bezit) daar hechten republikeinen (Rousseau) aan **burgerlijke deugden**, **morele vorming** en **publiek engagement** het **algemeen belang** wordt dan belichaamd door de **algemene wil** (*volonté générale*) in de staat dit onderscheid tussen democraten (*volonté de tous*) en republikeinen (*volonté générale*) is nog altijd actueel het speelt bijv. een rol in de Amerikaanse politiek, de verschillen tussen liberalen en communitaristen, etc.

hoewel voor beide benaderingen vrijheid het hoogste doel is, liggen er 2 verschillende opvattingen aan ten grondslag Isiah Berlin heeft deze **positieve** en **negatieve vrijheid** genoemd (*Two Concepts of Liberty*, 1958)

- republikenisme = *positieve vrijheid* = "non-domination" = een product van de samenleving (burgerschap / *Bildung*) niet overheerst worden betekend allereerst baas over jezelf zijn, autonoom zijn (*auto* = zelf ... *nomos* = wet) op maatschappelijk niveau betekent het zelf mee-regeren, dus betrokken zijn bij wetgeving, beleid en cultuur
- liberalisme = *negatieve vrijheid* = vrij zijn van... = "non-interference" = een pre-sociaal fundamenteel natuur-recht

het onderscheid wordt duidelijk als we bijvoorbeeld denken aan militaire dienst-plicht individuele vrijheid van burgers moet verdedigd moet worden tegen vijandige elementen die **vrijheid impliceert** dus de **plicht tot participatie** aan de verdediging van die vrijheid, aldus republikeinen in diverse hedendaagse samenlevingen wordt deze plicht 'afgekocht' via belasting; maar het blijft een plicht in het verlengde daarvan kunnen we denken aan educatie, gezondheidszorg, huisvesting, etc.

mensen zonder werk, die **overleven** in krottenwijken zonder hypotheek of huur, hebben veel *negatieve vrijheid* maar het ontbreekt ze aan de bestaans-voorwaarden die nodig zijn voor een **leven dat meer is dan overleven** *positieve vrijheid* is dus meer dan **vrij zijn van...** het betekent **vrij zijn om ...** en impliceert randvoorwaarden om je als **persoon te ontplooiën** binnen een samenleving heb je die samenleving nodig zonder die samenleving ben je slechts **individu**, als in een 'hutje op de hei'

maar **vol burgerschap** heeft wel consequenties voor de *negatieve vrijheid* van individuen: het individu wordt zo door de gemeenschap gedwongen mee te doen aan een collectief bepaald **goed** het individu doet en betaalt mee aan alles waarvan het collectief vindt dat het een **publiek goed** is

waar ligt daarbij de grens? zo vragen liberalen (en libertaristen, en anarcho-kapitalisten) zich af i.p.v. zich te beroepen op een *algemene wil*, wedden zij liever op Adam **Smith's *invisible hand***: als er vraag is naar een product of dienst, zal daar vanzelf een **markt** voor ontstaan een maatschappij van **consumenten** en producenten heeft slechts beperkt behoefte aan **burgers** de *negatieve vrijheid* blijft op die manier gewaarborgd tegen het gevaar van repressief collectivisme ook **Hobbes' *Leviathan*** dient ervoor om de *negatieve vrijheid* van individuen optimaal veilig te stellen zijn vrijheids-begrip gaat niet over *non-domination*, maar om bescherming van individuele rechten

een fundamentele kwestie is: leidt Rousseau's ***volonté générale*** niet tot een ***tyranny of the majority***? wie bepaald het *algemeen belang*, de inhoud van ***het goede***? en in hoeverre gaat dit belang boven het individu? in hoeverre zijn burgerlijke deugd, zedelijkheid, fatsoen en menings-uiting onderworpen aan het collectief? leidt het ideaal van ***vol burgerschap*** en deugd niet tot een verstikkende en **totalitaire eenvormigheid**?

John Stuart **Mill** (1806-1873)

belangrijke noties waarop Mill zijn ethiek bouwt zijn het ***'harm-principle'*** en het ***'offense principle'*** het *harm-principle* heeft betrekking op het schenden van individuele **belangen / rechten**, het *offense principle* heeft vooral betrekking op **morele sentimenten** en de **goede zeden** (fatsoen) **vrijheid** moet kunnen worden **ingeperkt** door het ***harm-principle***, maar **niet** door het ***offense principle*** het ***'offense principle'*** kan namelijk gemakkelijk een bedreiging voor de vrijheid (van menigsuiting) vormen: (vgl. verbranden van de Amerikaanse vlag, karikaturen van Mohammed, Chomsky & de *Faurisson-affaire*)

liberalen (bijv. Popper) menen dat de ***volonté générale*** een absolutistisch en ondemocratisch beginsel is, vergelijkbaar met het Marxistische idee van *dictatuur van het proletariaat*, of Mao's *culturele revolutie* ⁸ zo vindt Rousseau dat zij die zich onttrekken aan burgerschap ***"gedwongen moeten worden om vrij te zijn"*** de angst van liberalen voor *positieve vrijheid* komt voort uit het idee dat collectivisme repressief is

"[...] niet het individu telt, maar de broederschap van mensen. [...] Wie kiest, kiest voor allen!" (Sartre)

anderen menen juist dat Rousseau in de ***volonté de tous*** het gevaar zag van een ***tyranny of the majority***, en de ***volonté générale*** daar tegenover stelde (vergelijkbars met Kant's ***categorische imperatief***) m.a.w: de *volonté générale* is de wil van het individu die zich **verplaatst in het publieke goed** (dus **niet de wil van het individu dat zichzelf buiten of tegenover het publieke plaatst**) de *volonté générale* zou bijv. iets kunnen voorstaan, terwijl het ego-centrische individu daar tegen is, met als gevolg dat het in een democratie moeilijk is om noodzakelijke maar impopulaire maatregelen te nemen als wij ons echter verplaatsen in het *algemeen belang*, zien we in dat offers soms nodig zijn

"ask not what your country can do for you, ask what you can do for your country."

(John F. Kennedy: inaugurele rede, 1961)

positieve* versus *negatieve vrijheid

> ***negatieve vrijheid*** gaat uit van **formele** gelijkheid, en legt de **verantwoordelijkheid** bij het **individu** de **staat** beschermt de **openbare orde** (veiligheid) en de **rechtsorde** (o.a. eigendom) dat moet volstaan voor het individu om zijn **eigen leven vorm te geven** bepalend voor het **succes** voor de eigen ontwikkeling zijn **capaciteiten** en **inzet** (ambitie)

➤ **positieve vrijheid** gaat uit van **substantiele** gelijkheid, en legt de **verantwoordelijkheid** bij het **collectief** om **kans-gelijkheid** te creëren moet er aan gelijke **randvoorwaarden** worden voldaan
een kind uit de *gegoede burgerij* geniet een degelijke opvoeding, goed onderwijs, en een netwerk
m.a.w: dit kind **profiteert** van **economisch, sociaal** en **cultureel kapitaal** dat hij niet zelf heeft vergaard
in het kader van kans-gelijkheid zouden deze verschillen moeten worden **genivelleerd**
bijv. door **sociale voorzieningen** als betaalbare scholen, betaalbare gezondheidszorg, etc.
zonder een **gelijke start-positie** kan er ook geen sprake zijn van een *meritocratie*

dit laatste wordt verder bemoeilijkt door 'aangeboren' (erfelijke) **verschillen** tussen mensen / kinderen
I.Q. en sociale vaardigheden zijn slechts beperkt aan te leren; de mens is **niet** (geheel) '**maakbaar**'
als je mensen gaat **afrekenen op prestatie**, reken je ze ook af op iets waar ze **geen schuld** aan hebben
en andersom: ga je ze **belonen** waar ze zelf **geen aandeel** in gehad hebben

verdienste & behoefte

volgens vrijwel alle moderne politieke theorieën is iedereen **in principe** gelijk (verdient gelijke behandeling)
maar **in praktijk** zijn er **verschillen** tussen mensen **in behoefte en verdienste**
dienen verschillende mensen / belangen / gevallen dan dus ook niet verschillend behandeld te worden?

- welke criteria moet de overheid hanteren wanneer ze verschil maakt tussen mensen / belangen / gevallen?
- waar moet de overheid zich allemaal mee bemoeien, en waarmee mag ze zich juist **niet** bemoeien?

John **Rawls** verdedigt een grote rol van de staat die burgers vooral bijstaat in hun **behoeften** (verzorgingsstaat)
Robert **Nozick** pleit voor een minimale staat en ziet **verdienste** als criterium voor rechtvaardigheid (*libertarisme*)

John Rawls (1921-2002)

verdedigt een positie die we kennen als **sociaal liberalisme**, waarin centraal staan:

- **individuele vrijheid**
- **autonomie & zelf-verwerkelijking**
- **privé-bezit**
- **gelijke kansen**: natuurlijke ongelijkheid rechtvaardigt geen sociale ongelijkheid
de staat moet er voor zorgen dat *natuurlijke ongelijkheid* wordt **gecompenseerd** / genivelleerd,
zonder daarbij burgers hun **vrijheid** te ontnemen of ze te ontslaan van eigen **verantwoordelijkheid**

Thomas Hobbes (1588-1679) wilde de '**strijd van allen tegen allen**' bezweren met een **sociaal contract**
Rawls wil de **meritocratische wedijver** '*van allen tegen allen*' bezweren met eenzelfde gedachte-experiment
in *A Theory of Justice* (1971) introduceert hij een ge-update versie van het **sociaal contract**
de hypothetische **natuurstaat** heeft hij vervangen door het concept '**the original position**'
met welke rechtvaardigheids-principes zouden mensen akkoord gaan, als ze een samenleving gaan inrichten?
Rawls gaat er vanuit dat mensen onderling **uiteenlopende** aspiraties en opvattingen van '*het Goede*' hebben,
en er is geen criterium ter beoordeling: **moreel pluralisme** is dus een gegeven waar we niet omheen kunnen

een '**veil of ignorance**' dwingt mensen in een '**original position**', waarin ze niet weten wie of wat ze (zullen) zijn
man of vrouw, autochtoon of allochtoon, aristocraat of plebejer, sterk of zwak, oud of jong zijn is **geen verdienste**
onwetend over hun rol, status, kansen, etc. in die samenleving, zullen ze zich verplaatsen in een '**gemiddelde**'
ze zullen een **belangeloze afweging** maken, ongehinderd door egoïsme en sociale vooroordelen
dit leidt tot een **rechtvaardigheid** die het best uitpakt voor degenen die het slechtst af zijn: het **maxi-min principe**

mensen gaan immers uit van een *worst-case scenario*, en willen zich indekken tegen rampspoed (zekerheid) Rawls ziet **rechtvaardigheid** dus vooral als **eerlijkheid** / billijkheid (*Justice as Fairness*, 1958)

bovenstaand gedachte-experiment leidt tot twee rechtvaardigheids-principes:

1] **maximale vrijheid** voor iedereen om zijn leven vorm te geven; voorwaarde is **gelijke verdeling van vrijheid**

2] **sociaal-economische ongelijkheid** is gelegitimeerd als:

- deze ook in het voordeel van de minst bedeeden uitwerkt (vrije markt boven een plan-economie) ⁹
- alle maatschappelijke posities op eerlijke wijze *in principe* voor iedereen openstaan

waar *socialisme/communisme* pleit voor **gelijkheid**, pleit Rawls voor (het creëren van) **gelijke kansen** iemand met een slechtere uitgangspositie verdient extra **steun om gelijke kansen te krijgen**

Rawls focust op **behoefte**, omdat hij **verdienste** voornamelijk ziet als **resultaat van aard & afkomst** succes in het leven komt vooral voort uit geluk (als *mazze!*) en **toeval** (*natuurlijke ongelijkheid*) de **formele vrijheid/gelijkheid** die het libertarisme propageert is daarom onvoldoende, en ook onrealistisch dat is een abstract ideaal dat geen rekening houdt met erfelijkheid, culturele achtergrond, sociale positie, etc het gaat om **substantiële vrijheid/gelijkheid**: de **daadwerkelijke kans-gelijkheid** van individuen en die bestaat niet; die kun je alleen bevorderen door beleid dat ook **positieve rechten** erkent/toekent

kritiek op Rawls

1] **communitarisme** (bijv. Charles Taylor, Alasdair MacIntyre, Michael Sandel, Michael Walzer) de '*veil of ignorance*' en de '*original position*' gaan uit van een **onrealistisch individualistisch mensbeeld** mensen zijn geworteld: wezens van vlees en bloed, met ideeën, gevoelens, familie, vrienden, verleden en idealen Rawls' eigen theorie is daar zelf een voorbeeld van: vol typisch westerse, liberale vooronderstellingen mensen (ook Rawls) zijn het **product van hun cultuur**, en kunnen daar **niet 'onpartijdig'** bovenuit stijgen *communitaristen* menen daarom dat het vertrekpunt ons eigen bestaan in onze eigen cultuur moet zijn

2] **feminisme** wijst op de **patriarchale** structuur van Rawls theorie, en dat hij de privé-sfeer accepteert 'as is'

3] **libertarisme** (bijv. Robert Nozick, Milton Friedman, Friedrich Hayek, Ludwig von Mises, Ayn Rand) Nozick ziet Rawls' overheid als een **onbetrouwbare** Robin Hood, die **herverdeelt** zoals het hem uitkomt de rechten van het individu zijn bij Rawls niet in veilige handen: burgers zijn ondergeschikt aan de staat

Nozick stelt: mensen hebben **fundamentele rechten**, die niet geschonden mogen worden; ook niet door de staat mensen hebben het recht op leven, privé-bezit, en veiligheid, en dat recht is heilig om die rechten te beschermen mogen mensen **beveiliging inhuren**, of die taak **overdragen aan de staat** hij ziet dus liever een **nachtwaker-staat**, die alleen ingrijpt wanneer noodzakelijk (orde- en wets-handhaving) buiten rechts-bescherming is er **geen gemeenschappelijk bezit** om te 'herverdelen' herverdelen is een taak voor vrije burgers en de vrije **markt**, niet voor de staat (*vereffenende rechtvaardigheid*)

sociale ongelijkheid is een resultaat van **verschil in verdienste**: ieder zijn 'verdiende' loon er is wel *natuurlijke ongelijkheid*, maar dit betekent slechts dat ieder mens **andere talenten & gebreken** heeft deze kun je niet meten op een schaal van meer of minder '**behoefstig**', ieder mens heeft kwaliteiten het is aan de persoon zelf of hij deze kwaliteiten / talenten wil gebruiken, inzetten en ontplooiën wie dit bestrijdt ontken dat de mens een **vrije wil** heeft, *autonoom* is, zijn eigen leven vorm kan geven

het **libertarisme** en het **communitarisme** lijken vanuit Europees perspectief elkaars tegenpolen maar ook *libertaristen* geven om de **gemeenschap**, alleen willen ze dat **niet door de staat opgelegd** krijgen i.p.v. alles te bekostigen met belasting-geld prijst het libertarisme **eigen initiatief** vanuit de gemeenschap dat leidt tot meer **sociale interactie** en **budget-bewaking** dan dat gerekend wordt op subsidie van de overheid

wantrouwen jegens de staat is diep geworteld in de Amerikaanse cultuur, en kenmerkt niet alleen politiek rechts

-
- ¹ René Descartes (1596-1650)
methodische (cartesiaanse) twijfel (*Meditationes de prima philosophia*; 1641)
het enige dat zeker is, is dat ik twijfel aan alle kennis, aan alles dat ik meen te weten
maar twijfelen veronderstelt een denkend / bewust iets (ratio, geest of ziel)
de enige zekerheid is dat ik denk: "*ik denk, dus ik ben*" ("*cogito ergo sum*")
- ² Denise Diderot (1713-1784) & Jean Le Rond d'Alembert: (in navolging van Bacon) "*kennis is macht*"
samenwerking van geleerden resulteert in een overzicht van menselijke kennis, toegankelijk voor iedereen
1751: *Encyclopédie*: 72.000 artikelen, 35 delen (21 delen text, 12 delen illustraties, 2 delen index), 25.000 (x35) verkocht ²
1759: *Encyclopédie* werd verboden (censuur van kennis is ook macht; speelt steeds grotere rol in de evolutie van media)
andere Franse verlichtingdenkers (die ook bijdroegen aan de encyclopedie):
Rousseau, Voltaire (1694-1778): "*Candide*", Montesquieu (1689-1755): *trias politica* (*scheiding der machten*)
verlichting is maatschappij-kritisch, wordt als gevaarlijk & subversief beschouwd
Voltaire en Diderot worden gevangengezet en Rousseau verbannen
maar de geest was uit de fles: "*vrijheid, gelijkheid & broederschap*" werd de leus van de Franse Revolutie (1789)
- ³ Hugo de Groot (Grotius, 1583-1645)
in de heersende Calvinistische opvatting werd het recht als van God gegeven beschouwd (predestinatie-idee)
volgens Grotius kon louter met behulp van de menselijke rede een (natuur)rechts-stelsel opgesteld worden
bepaalde zaken zijn uit zichzelf goed of slecht; daardoor zijn bepaalde rechtsbeginselen vanuit zichzelf geldig
het natuur-recht geldt "*zelfs als we zouden aannemen dat er geen God van Israël bestaat*" (hypothetisch)
hij meende daarom dat de staat boven de kerk staat, en stond daarmee aan de kant van de remonstranten
1618: Hugo werd veroordeeld 'ter eeuwige gevangenis'; ontsnapte in 1621 uit Loevestein in een kist
De iure belli ac pacis (over het recht van oorlog en vrede, 1625) vormt de basis voor het moderne volkenrecht
Hugo wordt beschouwd als "*vader van het natuurrecht*" (pater iuris naturae), en "*vader van het volkenrecht*"
- ⁴ als we de Arabische Lente (Tunesië, Egypte, Lybië, etc.) in gedachten nemen is dit een mooie theorie,
maar als we denken aan burger-oorlogen, *failed states*, en vuurwapen-gebruik in de V.S. zijn er kanttekeningen te plaatsen
- ⁵ "*It is not from the benevolence of the butcher, the brewer, or the baker that we expect our dinner, but from their regard to their own interest. [...] in spite of their natural selfishness and rapacity, though they mean only their own convenience, [...] the gratification of their own vain and insatiable desires, they [...] are led by an invisible hand [...], and thus without intending it, without knowing it, advance the interest of the society, and afford means to the multiplication of the species.*" (Adam Smith: *The Wealth of Nations*, 1776)
- ⁶ Herbert Spencer introduceerde reeds begin jaren '50 (van de 19^e eeuw) de term *survival of the fittest*
Darwin prefereerde voor zijn *Origin of Species* (1859) het neutralere *natural selection*
na de 1^e druk vervangt Darwin, op aanraden van Wallace, *natural selection* door *survival of the fittest*
- ⁷ "*The first man who, having fenced in a piece of land, said "This is mine," and found people naïve enough to believe him, that man was the true founder of civil society. From how many crimes, wars, and murders, from how many horrors and misfortunes might not any one have saved mankind, by pulling up the stakes, or filling up the ditch, and crying to his fellows: Beware of listening to this impostor; you are undone if you once forget that the fruits of the earth belong to us all, and the earth itself to nobody.*" (Jean-Jacques Rousseau, *Discourse on Inequality*, 1754)
- ⁸ of Gadaffi's directe democratie zoals uiteengezet in zijn groene boekje: <http://www.mathaba.net/gci/theory/gb.htm>
- ⁹ i.p.v. nivellering gaat het liberalisme uit van het '*trickle-down*'-effect: welvaart verspreid zich druppelgewijs dat proces moet je niet van staatswege forceren, maar aan de '*invisible hand*' overlaten; *laissez-faire* ondernemers zijn dus degenen die 'de kar trekken', de rest profiteert van hun ambities en inzet het spreken over nivellering en *positieve rechten* past slecht in dit mens- en maatschappijbeeld